

ENCIKLIKE PAPE IVANA XXIII U SVIJETLU DRUGOG VATIKANUMA

Vladan Lalović

John XXIII opened a new page in the history of Papacy. He initiated the renewal of the Roman Catholic Church and for that purpose he assembled the Second Council of Vatican in October, 11th 1961. His encyclical *Mater et magistra*, published on May, 15th 1961, contributed significantly to the gathering and functioning of the Council. He stated his International – Political Platform of Peace in his prominent encyclical *Pacem in Terris*, and that was the first time ever that a pope addressed to all people of good will.

Ostajući vjekovima vjerna vlastitoj misiji i punoći univerzalnog poslanja crkva je znalački koristila tekovine različitih kultura, značajno doprinoseći razvoju savremene civilizacije. Ona je prolazila kroz najveće krize kada nije jasno prepoznavala protivrječnosti i tenzije u društvu. Tada bi se samodovoljno zatvarala, sa izraženim manjkom senzibiliteta i nesnalaženja, pred različitim izazovima društvenih mijena. U blokovskoj podijeljenosti svijeta Rimokatolička crkva na čelu sa papom Pijom XII (1939-1958) zauzela je čvrst antikomunistički stav, svrstavši se uz zapadni politički blok. Na tom kursu se rovovski pozicionirala na jednoj strani, poput osamljene tvrđave, grčevito braneci

svoje interese i ono što je definisala kao ideju slobodne hrišćanske Evrope. Zbog toga je zapadala u sve dublju krizu; sa svojim juridičkim konceptom i statičnom strukturom sve je teže mogla pratiti brze društvene promjene. Sekularizam je potiskivao tradicionalne religiozne predstave, a praktični ateizam i vjerska indiferentnost su pratili proces ubrzane urbanizacije i emancipacije širokih narodnih masa. Politizacija crkve sa autoritarnim Pijom XII predstavljala je jedan od glavnih faktora koji su slabili njen uticaj u hrišćanskom svijetu. Takvo stanje je uzrokovalo sve veći raskorak između centra u Rimu i postojećih struja u širim crkvenim krugovima, koje su težile za reformom i unutrašnjom obnovom. Delikatnost trenutka u kojem se Rimokatolička crkva našla na prekretnici, efektno oslikava sljedeći iskaz poznatog francuskog dominikanskog teologa Iv Kongara: „Evangelje se treba propovijedati svijetu u kojem je svaki drugi čovjek Kinez, od kojih su dvije trećine slabo ishranjene, jedna trećina živi pod komunističkim režimom a tek svaki drugi kršćanin je katolik“.¹

¹ Vjekoslav Cvrnje, *Vatikanska diplomacija*, Školska knjiga, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1992, 51.

Iv Kongar jedan od najblistavijih predstavnika „*théologie nouvelle*“ („nove teologije“) izgubio je svoju katedru zbog osude kojom je službeni dokument „*Humani generis*“ 1950. žigosao nove teološke perspektive. On je crkvu shvatao kao narod Božji suprostavljajući je konceptu hijerarhijske piramide, a njenom ekskluzivitetu je pretpostavio odvažni ekumenizam. Slično su prošli Anri de Lubak koji je u svojim radovima pokušavao dokazati oragansku povezanost božanske milosti i ljudske prirode, kao i Mari Dominik Senu sa svojom teologijom rada, koji je uz to zastupao djelovanje Duha Svetoga u oblikovanju toka istorije. Christian Feldmann, *Ivan XXIII, Njegova ljubav – njegov život*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2002, 94.

Proces reforme i unutrašnje obnove crkve mogao je započeti tek dolaskom Ivana XXIII (1958 – 1963) na papski tron u Rimu.² U javnosti se o njemu govorilo kao o „papi prijelaznog perioda“ (*papa di passaggio*), čiji je izbor predstavljao kompromisno rješenje između tradicionalista i reformski orijentisane struje u Vatikanu. Međutim, pokazalo se da je njegov relativno kratki, ali veoma značajni, pontifikat predstavljao važnu etapu u evoluciji Rimokatoličke crkve, jer je crkvene zahtjeve, koji su se javljali *ad intra*, jasno iskristalizovao i postavio kao prioritete neophodne za njenu sveukupnu obnovu. Njegov obnoviteljski zahvat, poznatiji pod nazivom *aggiornamento*, nije bio lišen

² Kardinal i patrijarh Venecije *Angelo Giuseppe Roncalli* izabran je za poglavara Rimokatoličke crkve 28. oktobra 1958. godine, nakon tri dana glasanja u jedanaestom krugu, na *conclave* koje se tradicionalno održavaju u Sikstinskoj kapeli u Rimu. Uzeo je duhovno ime Ivan, po redu dvadeset i treći rimski prvosveštenik koji je nosio to biblijsko ime. Naslijedio je autoritarnog i kontroverznog papu Pija XII oko čijeg pontifikata, a posebno držanja tokom II svjetskog rata, do današnjih dana ima sporenja među poslenicima istorijske nauke u svijetlu dosada objavljenih izvora. Za razliku od njegovog trijumfalističkog koncepta crkve, papa Ivan XXIII nije bio ni nalik prototipu pape-monarha na kakve se već stoljećima gledalo u Rimu. Uprkos tome što u krugovima Rimske kurije nije uživao prevelik ugled, *Roncalli* se, istrajno i strpljivo uspinjao stepenicu po stepenicu do samog vrha rimske crkvene hijerarhije. Više od tri decenije je proveo u diplomatskoj službi u Sofiji, Istanbulu i Parizu. Kao diplomata bio je u prilici da dobro upozna praksu visoke politike; na Istoku je kroz mnoge kontakte upoznao tamošnju kulturu, jezik i običaje, živo se interesujući za slovensku kulturu i pravoslavnu duhovnost, koje su na njega ostavile snažan utisak i podstakle ekumensku ideju, dok su godine provedene u Parizu umnogome izgradile njegov pogled na budućnost čovječanstva, poštovanje ljudskih prava i mira u svijetu. Giulio Nicolini, *Papa Giovanni oggi*, Editrice Velar, Bergamo 1981, 106-108.

velikog rizika, koji se jasno očitovao tokom petogodišnjeg pontifikata praćenog poteškoćama reformatorskog zaokreta.³

Istorija nikada do kraja ne može riješiti antagonizme između pojedinca i društva, kvaliteta i kvantiteta; ona tretira opšte i univerzalno, a zanemaruje individualno, ali, uprkos svemu, progres je uvijek počivao na vizionarima usamljenim i neshvaćenim u svom vremenu koje su nadilazili, i videli mnogo dalje od manifestne pojavnosti dostupne svima. I u slučaju pape Ivana XXIII prepoznajemo trag istine visprene Ničeove misli da se „sve velike stvari dešavaju uprkos”! Tako se uprkos svemu desio „ivanovski zaokret”, Drugi vatikanski koncil i napuštanje modela „konstantinovske crkve-države“.⁴

U bogatoj zaostavštini dobrog pape (*papa buono*), kako su ga još za života zvali zbog njegovog humanizma i duhovne širine, posebno mjesto zauzimaju njegove enciklike (okružnice). One

³ *Aggiornamento*” (osavremenjivanje i prilagodavanje okoštalih crkvenih struktura potrebama modernog društva). Ivan XXIII ne proglašava progres novom dogmom, ali izuzetno dobro razumije zahtjeve svoje epohe i detektuje „znakove novog vremena”. Za njega tradicija predstavlja veliko blago, jer ona čuva srž neprolazne istine crkvenog učenja, koje treba izložiti tendencijama savremenosti kako bi je što više oplemenilo.

⁴ Istaknuti francuski teolog, dominikanac Mari Dominik Senu pod „konstantinovskim grijehom” podrazumijeva institucionalni i misaoni sistem Crkve – sile i političkog papstva u neskladu sa evanđeoskim poslanjem. Pod „konstantinovskim razdobljem ili erom“ ne misli se na neki konkretni istorijski period već na ukorijenjeni misaoni i organizacioni splet struktura i ponašanja koji se pod uticajem Konstantinovih postupaka vjekovima razvijao. Sa papom Ivanom XXIII model pape „*sub specie potestatis*” ozbiljno je uzdrman jer je pitanje modela papstva vezano za pitanje modela crkve (koncilske ili konstantinovske). Papa Ivan XXIII je ojačao ulogu nacionalnih episkopata u kolegijalnom upravljanju crkvom što je logično slabilo centralnu vlast u Rimu. Vjekoslav Cvrnje, n. dj, 51.

su bile više pastoralnog nego dogmatskog karaktera. U svojoj prvoj enciklici *Ad Petri chatedram* (Petrova stolica) objavljenoj 29. juna 1959. papa Ivan XXIII se založio za univerzalne vrijednosti jedinstva, mira i pravde koje treba njegovati u duhu ljubavi i istine, đe je ostale hrišćane nazvao odijeljenom braćom a ne šizmaticima, kako se do tada uobičajeno govorilo o nekatolicima u kurijalnim krugovima. Pored ove, objavio je još dvije enciklike: socijalnu *Mater et Magistra* i čuvenu *Pacem in Terris* posvećenu miru na zemlji, koja mu je donijela veliki publicitet, kao prva enciklika u povijesti kojom se jedan papa obratio svim ljudima dobre volje.

*Enciklika Mater et Magistra –
– razrada i novi pristup socijalnom pitanju*

Enciklika *Mater et Magistra* („Majka i učiteljica“- misli se na crkvu) koju je papa Ivan XXIII objavio 15. maja 1961. godine, tretira problematiku savremenog razvoja socijalnog pitanja. Ona je unijela značajne inovacije u socijalnu doktrinu katoličke crkve i pomogla stvaranju povoljnih uslova za sazivanje Drugog vatikanskog koncila. Objavljena je na sedamdesetogodišnjicu enciklike *Rerum novarum* Lava XIII i tridesetogodišnjicu enciklike *Quadragesimo anno* Pija XI, oslanjajući se na njihove osnovne teze. Enciklika *Mater et Magistra* nije se ograničila na njihovu razradu, već je dalje produbila i izložila svoj pogled o gorućim društvenim problemima kroz aktuelizaciju crkvene socijalne doktrine.

Radnu verziju, odnosno prvi nacrt ove enciklike pod istim naslovom, pripremili su savjetnici Pija XII, ali ju je papa Ivan XXIII odbacio kao previše apstraktnu, i zbog toga upotrebljivu samo u stručnim krugovima. Razlog zbog čega je papa odbacio O’Nil Bruning (*O’Nell Breuning*) nalazi u njegovom osnovnom polazištu, koje nije bilo u skladu sa „diplomacijom srca”,

otvorenom prema problemima savremenog čovjeka postindustrijskog društva. Enciklika je prvobitno napisana na italijanskom jeziku, ali je službeno objavljena na latinskom sa malim izmjenama. Na izradi enciklike saradivao je milanski nadbiskup, kardinal Montini, a kao autora teksta koji je odobren od strane pape Ivana, navode monsinjora P. Pavana.⁵

Svojom enciklikom papa Ivan XXIII je inaugurisao novi pristup socijalnom pitanju jedne moderne zbilje, koja se znatno razlikovala od razdoblja tzv. „konkordatske faze” vatikanske diplomatije u kome je nastala glasovita enciklika *Rerum Novarum* pape Lava XIII. Za razliku od svojih prethodnika Pija XI i Pija XII koji su se oslanjali na apstraktno gledište socijalne problematike njemačkih teoretičara, i njihovog polazišta od pojma prirodnog prava, kod Ivana XXIII biće dominantan sociološki i istorijski metod proučavanja društvene stvarnosti, prožete biblijsko-teološkom dimenzijom u radovima italijanskih i posebno francuskih autora Lebreta, Pavana i dr. Kroz novi pristup socijalnoj problematici Ivan XXIII je enciklikom *Mater et Magistra* zatupio oštricu naglašenog katoličkog konzervatizma o tadašnjim socijalnim pitanjima, i najavio početak crkvenog angažmana u promjeni društvene strukture. Socijalna doktrina izložena u enciklici nameće neophodnost ujednačavanja ekonomskog razvoja i društvenog napretka. Ona nas upozorava na veoma važno načelo o socijalnoj pravdi koje zahtijeva da ekonomski razvoj prati razvoj društva, na način da od državnog bogatstva imaju podjednaku korist svi slojevi društva, bez razlike. Razloge nastanka kriza u svijetu enciklika nalazi u neusklađenosti pojedinačnih i opštih interesa.

Enciklika se sastoji iz četiri dijela. Papa se u prvom dijelu osvrće na učenje enciklike *Rerum novarum* Lava XIII, za koju

⁵ Vjekoslav Cvrlje, *Vatikan u suvremenom svijetu*, Školska knjiga, Zagreb 1980. 74.

tvrdi da je bez obzira na izvjesna protivljenja ostavila neizbrisiv trag i pobudila pažnju ondašnje javnosti; ona ipak prva daje cjelovit prikaz načela i jednosmislen program za budući postupak, zbog čega je s punim pravom treba smatrati nekom „sumom katoličkog nauka o ekonomskom i društvenom pitanju.”⁶ Priznajući Lavovu encikliku za temelje na kojima počiva ekonomski i socijalni život Ivan XXIII zaključuje, da se ona s razlogom sve do danas naziva „*Magna charta* novog ekonomsko-društvenog poretka.”⁷ U istom dijelu se izdvajaju bitne misli iz enciklike *Quadragesimo anno* pape Pija XI. One se ogledaju kroz tvrdnju da ekonomska sfera mora biti prožeta humanističkim vrijednostima; da pravda i ljubav a ne profit, neograničena konkurencija, državni prestiž ili bilo koji drugi oblik nadmoći predstavljaju najviši zakon društvenog života. Osnivanje javnih ili slobodnih institucija na državnom ili međunarodnom planu omogućilo bi uspostavljanje takvog pravnog poretka u kojem bi se mogli harmonično uskladiti lični i opšti interes. Dalje se odaje priznanje papi Piju XII koji je u svojoj radio poruci 1. juna 1941. godine, poručio čovječanstvu da obrati pažnju na pedesetogodišnjicu Lavove enciklike, koja zaslužuje da bude upisana zlatnim slovima u historiji Rimokatoličke crkve.⁸ Navodeći tvrdnju Pija XII, da je „neosporna kompetencija Crkve da sudi” da li su temelji društvenog uređenja u skladu sa božanskim zakonom i poretkom, papa Ivan XXIII u svojoj enciklici upozorava na

⁶ (*Mater et Magistra*, 15), 109. u: *Socijalni dokumenti crkve, Sto godina katoličkog socijalnog nauka ur*, Marijan Valković, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1991.

⁷ MM 26, 111.

⁸ Radio poruke su bile omiljeni način obraćanja Pija XII svojoj pastvi. Za razliku od drugih poglavara Rimokatoličke crkve ovaj konzervativni, ali vrlo obrazovani, papa nije objavio nijednu encikliku.

velike promjene koje su se desile u svijetu nakon dvadeset godina, od kada se njegov prijetodnik obratio „*urbi et orbi*”. Pojava brojnih međunarodnih organizacija, koje prelaze granice i nacionalne interese pojedinih državnih subjekata, bitno je uticala na područje međunarodnih odnosa. Razmotrivši učenja ranijih papa, Ivan XXIII u neophodnosti rješavanja socijalnog pitanja u skladu sa potrebama modernog društva, nalazi povod za objavljivanje svoje enciklike, u kojoj će precizno izložiti crkveni pogled o važnim savremenim društvenim pitanjima.⁹

U drugom dijelu enciklike razvija socijalnu doktrinu Lavove *Rerum novarum*. Od državnog vođstva se traži da brine o opštem dobru zajednice, ali na način, da podupire i pospješuje slobodu privatne inicijative, a da osnovna ljudska prava budu sačuvana. Iz istorijskog razvoja pravilno se može uočiti da „kad nema privatne inicijative tada u državi vlada tiransko gospodstvo”.¹⁰ S druge strane, ako u privredi izostane državna saradnja postoji objektivna opasnost od nepopravljivog nereda sa svim njegovim posljedicama po društvo; đe jaki obično iskoriste nemoć i bijedu slabih za sopstveni dobitak. Dalje se upozorava, kako se ekonomsko blagostanje nekog naroda ne može mjeriti količinom proizvedenih materijalnih dobara, već pravednošću njihove raspodjele. Korist od povećanog državnog bogatstva trebaju da osete svi slojevi društva, čemu je „po svojoj prirodi upravljena sva državna ekonomija.”¹¹

Prilikom određivanja odnosa plate i prihoda uvijek treba imati u vidu opšte državno dobro, kao i dobro sveukupne ljudske zajednice. Zahtjev opšteg dobra nalaže da treba izbjegavati nepošteno nadmetanje u gomilanju materijalnih dobara među narodima i državama. U enciklici se izražava posebno poštovanje

⁹ MM (49, 50) 116.

¹⁰ MM 57, 118.

¹¹ MM 74, 122.

prema Međunarodnoj organizaciji rada, koja se zalaže za uspostavljanje ekonomskog i socijalnog poretka u duhu pravednosti širom svijeta; poretka u kome se poštuju i priznaju zakonita radnička prava. Enciklika visoko cijeni rad kao neposredno izražavanje ličnosti, smatrajući da je čovjeku prirodeno pravo da poseđuje materijalna, pa i proizvodna dobra.¹² Pravo na privatno vlasništvo pripada pojedincu, što predstavlja bitnu crtu izražavanja ljudske slobode, jer društvo ne postoji prije pojedinca, pa zato ono treba biti usmjereno prema individui kao svom osnovnom cilju. Društvena uloga crpi snagu iz samog prava na vlasništvo.¹³

U sferi duhovnosti, individualno djelovanje ili angažman manjih građanskih grupa mnogo je plodnije i efikasnije u razvijanju duhovnih vrijednosti od npr. djelovanja sa državnog nivoa.

U trećem dijelu enciklike posvećuje se pažnja sljedećim oblicima socijalnog pitanja: odnosima između pojedinih privrednih grana, nesrazmjernosti u razvoju pojedinih regiona unutar država i odnosima unutar cijele ljudske zajednice. Ovde se preporučuje zemljama u razvoju, da primijene iskustva modernih i razvijenih zemalja koje su dostigle visoki životni standard. Takođe se naglašava da treba poštovati i čuvati karakteristične osobine pojedinih zemalja, koje izviru iz njihovih tradicija, što korespondira sa univerzalnim vrijednostima. Zbog toga se sugerira razvijenim državama i narodima da prilikom pomoći zemljama u razvoju poštuju njihovu tradiciju i posebnost, pružajući im pomoć bez nametanja svog kulturnog modela kao obaveznog obrasca za njihov način života. Jedino se tako može sačuvati raskošno bogatstvo kulturnih različitosti savremenog svijeta.¹⁴

¹² MM 108, 128.

¹³ MM 120, 131.

¹⁴ MM 170, 143.

Sve jasnije se ističe potreba – kako se naglašava u četvrtom dijelu enciklike – za obnovom zajedničkog života u istini, pravdi i ljubavi. Odnose među pojedincima, kao i među narodima i državama, treba humanije urediti i uravnotežiti. Papa u tome vidi veliku ulogu crkve, jer njenu socijalnu doktrinu smatra trajno aktuelnom. Glavno načelo ove doktrine je čovjek, koji predstavlja temelj i krajnji cilj svih društvenih ustanova. Socijalna doktrina crkve je neraskidiva od njenog učenja o životu koji se mora smatrati svetim, što od početka zahtijeva kreativni božji zahvat. Načela socijalne doktrine treba etapno sprovesti kroz tri nivoa ili faze, koje se obično označavaju kao: viđenje (pravog stanja stvari), prosuđivanje (kroz pažljivo vrednovanje kojim se upoređuje ovo stanje sa pomenutim načelima) i djelovanje (u skladu sa prilikama mjesta i vremena primjene). Ljudi odgojeni u hrišćanskom duhu treba da postupaju u skladu sa njim na svim poljima djelovanja, pa i na društveno-ekonomskom planu koji treba da bude usklađen sa socijalnom doktrinom crkve. Pri tome je uvijek potrebno priznavati i poštovati univerzalne vrijednosti, te nikako ne treba dopustiti da svijest o njihovoj važnosti oslabi u ostvarivanju ciljeva na putu za postavljenom svrhom. Na kraju svog izlaganja, hrišćansku socijalnu doktrinu papa upoređuje sa „evanđeoskim kvascem”, koji duboko prožima građansko društvo do uspostavljanja pravog društvenog reda i pune harmonije u kojoj bi svi narodi, napokon, uživali blagostanje, sreću i mir.¹⁵

Progresivni pogledi i stavovi koje je Ivan XXIII izložio u ovoj dominantno pastoralnoj enciklici doći će do punog izražaja na Drugom vatikanskom koncilu, koji predstavlja poseban događaj i trajnu vrijednost njegovog pontifikata.

¹⁵ MM 263, 161.

Ivanov govor na otvaranju Drugog vatikanskog koncila

Nepuna tri mjeseca nakon intronizacije papa Ivan XXIII je, 25. januara 1959. u kapitularnoj dvorani benediktinske opatije Svetog Pavla izvan zidina (*San Paolo fuori (le) Mura*), objavio kurijalnim kardinalima svoju odluku o sazivanju ekumenskog koncila (sabora) za rimokatolički episkopat. Okupljeni kardinali su njegovu odluku primili s nevjericom.¹⁶ Jednima je predstavljala pravo iznenađenje, dok je kod drugih izazvala ošućaj protivljenja. Ovakav papin čin bio je bez presedana u istoriji Rimokatoličke crkve tim prije, što je Ivan XXIII bio izabran kao prijelazno rješenje da za nekoliko godina njegovog pontifikata, kako se mislilo u krugovima Rimske kurije, stvari ostanu iste i da se u crkvi ništa ne pokrene ili promijeni.¹⁷ Svjestan otpora u redovima kurijalnih kardinala želio je da, upravo pred njima i cjelokupnom katoličkom javnošću, manifestuje raspoloženje episkopa, sveštenstva i laika, kako bi se javno izrazilo njihovo mišljenje o stanju i položaju crkve u savremenom svijetu. On će kasnije te ideje dovesti do značajnog nivoa razvitka. U radio poruci 11. septembra 1962. godine papa je elaborirao koncepciju za rad koncila, u kojoj su bili posebno akcentovani pitanje mira u svijetu i problemi nerazvijenih zemalja.¹⁸

¹⁶ U opatiji Svetog Pavla bilo prisutno je dvanaest kardinala: Ežen Tiseran (dekan kardinalskog kora), državni sekretar Tardini, Kanali, Tedestini, Konfalonijeri, tadašnji prefekt *Propagande Fidei* Jermen Petar Grgur Agagianian, Pizarro, Ćiraći, Amleto Ćikonjani, Alojzi Masela, Gaetano Ćikonjani i kardinal Roberti. Giancarlo Zizola, *Utopija Ivana XXIII*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1977. 253.

¹⁷ Ibid, 252-254.

¹⁸ Ibid, 267.

Papa je svoju namjeru ozvaničio 11. oktobra 1962. sazivanjem Drugog vatikanskog koncila, kojim je zacrtan važan program sveobuhvatne obnove Rimokatoličke crkve. Prvo koncilsko zasijedanje trajalo je do 8. decembra i.g. pod njegovim predšedavanjem, ali ga je smrt spriječila da isprati sljedeće tri etape do njegovog zatvaranja 8. decembra 1965. godine. U svom inavguralnom govoru¹⁹ na otvaranju koncila papa je naglasio da Drugi vaticanum posmatra u širokom istorijskom okviru od dvadeset vjekova hrišćanske ere. Ivanov govor - prema mišljenju Zizole, izvanrednog poznavaoća vatikanskih prilika toga vremena – dao je obilježje tim danima, a može se reći i jednom čitavom razdoblju hrišćanske slobode: „To je bio svečani, odlučan i stvaralački trenutak u kojem je iznio sve izvorne misli zbog kojih je sabor bio zamišljen i sazvan. Tim je govorom papa iznio sav domašaj uloge i pitanja Crkve u svijetu. Konačno, time je otvoren put ‘trajnoj obnovi’ Crkve za ponovno propovijedanje hrišćanske poruke ljubavi. Sažeto rečeno, to je bio čin vjere, potvrda povjerenja u čovjeka, čin kulture.”²⁰

Papa Ivan je u svom govoru iznio sasvim nova stajališta o položaju i ulozi crkve u savremenom svijetu. Iz njegovog izlaganja dalo se naslutiti da će Drugi vaticanum biti prijelomni događaj, koji će Rimokatoličkoj crkvi omogućiti otvaranje prema svijetu i zahtjevima savremenog doba. Papa je pokazao želju za djelovanjem na polju ekumenizma i spremnost za vođenje konstruktivnog dijaloga sa drugomislećima po raznim pitanjima. Iznio je nekoliko veoma značajnih stavova koji su podrazumijevali sveobuhvatnu obnovu Rimokatoličke crkve *in capite et in membris* (od vrha do dna / od glave do udova) i raskid s

¹⁹ *Gaudet Mater Ecclesia* (Veseli se danas majka Crkva), ovim riječima je počeo njegov tridesetsedmominutni govor koji se danas u svim relevantnim studijama citira poput enciklika. Op. Christian Feldmann, n. dj, 144-147.

²⁰ Giancarlo Zizola, n. dj, 272.

opterećenjima iz prošlosti. Jedan od njegovih najvažnijih stavova podrazumijevao je potrebu reafirmacije vjerske istine u obliku izvorne hrišćanske poruke, ali na način primjeren ljudima modernog doba. Ovo nam otkriva njegov antropološki optimizam i čvrstu vjeru u misiju crkve, koja još nije obavila svoj istorijski zadatak u hodu ka bezvremenosti. Nije se mirio sa sve glasnijim mišljenjem o crkvi koja predstavlja opterećujući relikv prošliosti i balast koji treba definitivno odbaciti, da bi se nesmetano išlo ukorak s vremenom. Naprotiv, papa nudi izlaz zahtjevom za svojevrsnom reevangelizacijom koja je prijeko potrebna modernom čovjeku i društvu. Doktrinarno besprijekoran Ivan XXIII zahtjeva da se pored čuvanja dragocjenog blaga čiste i cjelovite nauke grabi dalje; da se bez straha crkva uhvati u koštac sa modernim izazovima, kako bi pomogla zbunjenom i sumnjama ophrvanom čovjeku savremenog doba. Crkveni nauk, prema njegovom mišljenju, nije muzej starina koji ne treba dirati, već ga je potrebno nanovo ažurirati. Osim toga što bogato duhovno nasljeđe treba brižljivo čuvati, isto tako se treba posvetiti djelu koje traži savremena epoha. Kroz konsultacije na saborskim zasjedanjima pokušavao se izgraditi model kojim će se uspješno uskladiti crkvena doktrina sa zahtjevima savremenog doba. Papino razlikovanje suštine drevnog učenja (*depositi fidei*) i izraza kojim se to učenje prenosi generacijama, predstavlja ključnu tačku (*punctum saliens*) Drugog vaticanskog koncila.²¹

Sljedeća papina tvrdnja odnosi se na neugasivu hrišćansku nadu i vjeru u čovjeka; oslobođena paničnog pesimizma i bojazni konzervativnih duhova koji u savremenim prilikama vide samo opsjenu i propast. Papa ih poziva da pokažu više senzibiliteta za razborito čitanje stvarnosti. Prepoznavajući „znakove vremena” papa Ivan XXIII proročanski predskazuje da u modernom poretku stvari „dobro Providenje” nas vodi

²¹ Vjekoslav Cvrle, *Vaticanska diplomacija...*, 50.

novim međuljudskim odnosima, koji zalaganjem ljudi vode ispunjenju njenih ciljeva iznad svih očekivanja. „Sve, pa i ljudsko protivljenje može poslužiti većem dobru crkve.”²²

Novi međuljudski odnosi zahtijevaju i novi oblik međunarodnih odnosa kao i modernu diplomatiju, o kojoj se više ne može govoriti u klasičnom smislu riječi. Crkva treba da otvori dušu problemima savremenog čovjeka; da svojim prebogatom iskustvom i duhovnim nasljeđem pomogne društvu u savladavanju modernih izazova a ne da pribjegava osudama - što je bilo nerijetko u prošlosti. Papa je pozivom na jedinstvo hrišćana za jedinstvo ljudskog roda najavio početak ekumenskih gibanja unutar Rimokatoličke crkve. Njegova ekumenska vizija širom je otvorila vrata za saradnju sa ostalim hrišćanskim crkvama i zajednicama, kao i za dijalog sa pripadnicima nehrišćanskih religija.²³

Hrišćansko milosrđe i ljubav najefikasnije su oružje protiv svakog šemena razdora. Ništa više ne doprinosi pravednom miru i bratskom jedinstvu među ljudima i narodima u svijetu kao poruke ljubavi i nade, koje crkva treba da širi posredstvom svojih sinova svuda i u izobilju. Kroz svoj iskaz Ivan XXIII je suptilno dotakao političku sferu djelovanja što predstavlja jezgrovitu formulaciju načela miroljubive koegzistencije.²⁴

Papa opominje da ravnodušnost prema socijalnim razlikama predstavlja nehrišćansko i nehumano ponašanje; crkva od toga ne smije da okrene glavu ili da zanemaruje tako važnu socijalnu dimenziju, jer se radi o milionima obespravljenih i gladnih u svijetu. Crkva je ta koja mora nesebično pomagati društvo, kako bi život ljudi postao bolji i čovječniji. Navedeni stavovi iz uvodnog govora pape Ivana XXIII predstavljaju ključne momente i

²² Giancarlo Zizola, n. dj., 273.

²³ Ibid, 274.

²⁴ Vjekoslav Cvrilje, *Vatikan u suvremenom svijetu...*, 76.

poruke, koje su oci Drugog vatikanskog koncila razmatrali na saborskim sesijama, kao dobru osnovu za sveobuhvatnu obnovu crkve.²⁵

Naveče istoga dana, papa je sa prozora svoje radne sobe okupljenom mnoštvu na trgu Svetog Petra uputio riječi silne evanđeoske ljubavi i snage: „Trudimo se oko onoga što ujedinjuje, a pustimo po strani ako ima nešto da nas dijeli”.²⁶

Za pontifikata pape Ivana XXIII međunarodno-politička situacija, u uslovima blokovske podijeljenosti i prijetnje nuklearnim ratom, je bila vema napeta i eksplozivna. Blokovski

²⁵ Na koncilu je bilo prisutno 2540 biskupa Rimokatoličke crkve iz cijelog svijeta, koji su se pomalo nostalgичno prozvali po uzoru na svete oce, nekadašnjih ekumenskih sabora, opšte hrišćanske Crkve prvog milenijuma. Prema kazivanju Feldmana na dan otvaranja koncila 11. oktobra 1962. Petrovim trgom je cijelih sat i trideset minuta prolazila povorka biskupa na čijim se „glavama svake boje kože“ bijelila šuma mitri, a „među njima gdjegdje svjetlucale zlatne krune istočnih patrijarha“. Prvi put se u istoriji na jednom mjestu skupila „sveopća Crkva u Rimu: Afrikanci, Azijci i Latini-Amerikanci iz mladih crkava Trećeg svijeta, a ne samo biskupi misionari uvezeni iz stare Europe“. S njima su, kako Feldman slikovito kaže „u koncilsku dvoranu došli i problemi današnjeg svijeta, strahovi i čežnje suvremenih ljudi, teškoće koje imaju sa ‚starom damom Crkvom‘, i lagana nada da će čuti riječ koja bi mogla promijeniti svijet“. Christian Feldmann, n. dj, 143.

²⁶ Ibid. 146 – 147. Te večeri je oko pola miliona vjernika i turista iz cijelog svijeta oduševljeno klicalo svom dobrom papi. Sto hiljada upaljenih baklji stvorilo je utisak nestvarne nebeske svjetlosti koja je davala poseban pečat tom veličanstvenom prizoru. Snažni Ivanov glas je hrabrio prisutne: „*Cari figlioli, cari figlioli, sento le vostre voci!* (Draga đeco, draga đeco čujem vaše glasove) - moj glas samo je jedan ali obuhvata glasove cijeloga svijeta... moja ličnost nije važna... obraćam vam se kao brat koji je voljom božjom postao ocem.“ Nekoliko dana kasnije, na audijenciji okupljenim delegacijama raznih država, izraziće svoju nadu i očekivanja od koncila, kao i nadu naroda kroz opšti vapaj za mirom.

podijeljeni svijet se kretao na ivici sukoba sa nesagledivim posljedicama po cjelokupno čovječanstvo. Tek što je u Rimu papa Ivan XXIII sazvao Drugi vatikanski koncil izbila je kubanska raketna kriza koja je ozbiljno prijetila da dvije supersile, SAD i SSSR gurne u pakao nuklearne katastrofe. Nikada od II svjetskog rata svijet nije bio bliži sukobu kao tih kritičnih dana druge polovine oktobra 1962. godine. OUN koja je postojala tek trinaest godina, kao i druge međunarodne organizacije, našla se pred krupnim izazovom, jer nije bilo vremena za duže pregovore kroz njene forume, izražavajući očiglednu nemoć da spriječi mogući sukob. Postojala je mogućnost da se alternativnim diplomatskim kanalima pokuša preduprijeti sukob u Karipskom moru. Posredovanje pape Ivana XXIII u pevažilaženju kubanske krize predstavljalo je temeljno iskustvo njegovog pontifikata. Njen uspješan rasplet još jače je učvrstio papino uvjerenje da se mir može postići kroz dijalog i iskrenu saradnju među onim ljudima koji i dalje ostaju ideološki i politički veoma udaljeni. Ova papina mirovna inicijativa snažno je poduprla politiku odmrzavanja prema režimima u istočnoj Evropi, i ujedno bila prekretnica u politici Vatikana na širem planu. Iskustvo iz kubanske krize snažno je uticalo i usmjeravalo preostalih 220 dana Ivanovog pontifikata, koji je vatikansku diplomatiju učinio efikasnijom i aktivnijom u svijetu brzih promjena i novih izazova. Nakon njenog okončanja papa je odlučio da u svojoj enciklici, koju će nasloviti *Pacem in Terris* (Mir na zemlji), razradi sve aspekte na koje je ta kriza upućivala, i napravi sintezu hrišćanskog pogleda na mir u duhu novog humanizma savremene epohe.

*Enciklika Pacem in Terris -
- međunarodna platforma mira*

Papa Ivan XXIII je 9. aprila 1963. godine pred televizijskim kamerama potpisao encikliku *Pacem in Terris*. Ovom enciklikom se obratio svim ljudima dobre volje a ne samo katoličkim vjernicima, kako su do tada obično činili poglavari Petrova trona; vjerujućim i ateistima, jer svi podliježu i priznaju prirodno-moralni zakon koji je zajednički životni uslov svih ljudi.²⁷

U svojoj enciklici, koju je i zvanično objavio 11. aprila 1963., papa obrađuje najvažnija pitanja iz oblasti međunarodnih odnosa, koja izražavaju stajališta Svete Stolice o ratu i miru. Ovo encikličko pismo sastoji se iz pet djelova.

U prvom dijelu se govori o poretku među ljudima, njihovim pravima i dužnostima, koja proističu iz prirodnog zakona i vezuju se u istom čovjeku. Kao najvažnija navode se: pravo na opstanak i dostojan život, prava s obzirom na moralne i kulturne vrijednosti, pravo na poštovanje Boga prema zahtjevima ispravne savjesti, pravo na slobodan izbor zvanja, potom ekonomska prava, pravo govora i udruživanja, pravo na selidbu i politička prava. Ova prava vezuju isto toliko dužnosti kao što je npr. pravo na život vezano s dužnošću njegovog očuvanja, pravo na dostojan život s dužnošću poštenog života itd.²⁸

U drugom dijelu enciklike su obrađeni odnosi između građana i javne vlasti unutar pojedinih država. Tamo stoji da ljudsko društvo ne može biti dobro uređeno ako se za njegovo uspješno funkcionisanje i opšti napredak ne brine zakonito izabrana vlast.

²⁷ Jordan Kuničić, *Idejni sadržaj enciklike „Mir na zemlji”*, Bogoslovska smotra, god. XXXIII. Zagreb 1963, 8.

²⁸ „*Pacem in Terris*“ (Prvi dio): *Socijalni dokumenti Crkve, Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991, 165-173.

Pritom se podvlači da je riječ o vlasti božanskog porijekla citirajući Sv. Pavla da: „Nema vlasti osim od Boga”, jačajući argumentaciju, dodatnim tumačenjem apostolovih riječi, od strane Jovana Zlatoustog. Ona vlast, koja počiva na prijetnji i strahu pred kaznama ili na obećanju nagrada, ne može nikako sa uspjehom ostvariti opšte dobro. Ona može u savjesti obavezati ljude jedino ako je u skladu s božjom, i u njoj učestvuje. Nosioци državne vlasti treba da donose takve odluke koje nijesu samo formalno najbolje, nego i one koje su usmjerene na ostvarivanje najvišeg dobra države i društva. Opšte dobro se odnosi kako na materijalne tako i na duhovne potrebe čovjeka, jer samo pogodni uslovi omogućavaju nesmetani razvoj i usavršavanje ličnosti. Kao jedan od najvažnijih zadataka javne vlasti u enciklici se navodi poštovanje individualnih prava čovjeka, što savremeno društvo smatra opštim dobrom. Vršenje državne uprave treba da bude usmjereno u pravcu priznavanja, poštovanja i promovisanja navedenih prava, ali, isto tako da omogući ljudima da bez teškoća ispunjavaju svoje obaveze. Vlast koja ne poštuje ili gazi ljudska prava i slobode ne samo da ne ispunjava svoje obaveze i dužnosti, nego njezine naredbe više nemaju nikakav pravni legitimitet i postaju neobavezujuće. Izražavajući navedene stavove o pravima čovjeka, papa Ivan XXIII pravi značajan korak na doktrinarnom približavanju crkve zahtjevima savremenog doba.²⁹

U trećem dijelu enciklike papa obrađuje problematiku međunarodnih odnosa. On smatra da među državama i narodima odnose treba uskladiti s istinom, pravdom, zdušnom solidarnošću i slobodom.³⁰ Isti prirodni zakon koji upravlja životima pojedinaca treba da reguliše odnose među državama i narodima. Državna vlast mora da teži opštem dobru, jer joj je to primarni cilj, a među najvažnije principe toga dobra spadaju moralni zakon i red, kao i njihovo pravo na nepovredivost. Ivan XXIII

²⁹ PiT 61, 176.

³⁰ PiT 80, 180.

poručuje da se međudržavne veze moraju zasnivati na istini i uzajamnom povjerenju: „Istina, pak, traži da se u ovom isključi svaki trag rasizma. S toga neka se svetim i čvrstim smatra da su sve državne zajednice po prirodnom dostojanstvu jedna drugoj ravne”.³¹ Razvijene države u naučnom, kulturnom i ekonomskom smislu, dužne su da pomažu zemljama u razvoju ili nerazvijenim područjima, ali nikako im ne smiju nametati svoju volju, niti na bilo koji način da ih sebi podređuju. Ljudi po prirodi ne mogu da dominiraju jedni nad drugima, jer ih sve odlikuje jednako prirodno dostojanstvo. Iz toga slijedi „da se ni državne zajednice gledamo li na dostojanstvo koje imaju od prirode, između sebe ništa ne razlikuju”.³² Papa dalje naglašava da se međunarodni odnosi trebaju usklađivati s pravednošću, a to podrazumijeva da se priznaju uzajamna prava i ispunjavaju obaveze među državama. Budući da države imaju pravo na svoj napredak i razvoj, kao i na akumulaciju sredstava potrebnih za sveopšti uspon, one su isto tako vezane dužnošću da efikasno štite ova prava i da izbjegavaju sve one radnje koje bi mogle, na direktan ili indirektan način, da nanesu štetu ovakvom poretku. Kao što ni pojedinci ne smiju ići za svojom korišću na račun drugog i po cijenu tuđe štete, tako ni veće države nemaju pravo tlačenjem ili nanošenjem nepravde drugima, po pravilu slabijim i manjim državama i zajednicama, ostvarivati sopstvenu korist i jačati svoj uticaj i moć u međunarodnim odnosima. Papa se na ovom mjestu poziva na poznatu Avgustinovu misao: „Ako se ukloni pravda, pa šta su carstva nego li velika razbojništva”.³³

³¹ PiT 86, 181.

³² PiT 89, 182.

³³ PiT 92, 182. Aurelije Avgustin (Tagasta 354 – Hipon 430), poznati srednjovjekovni hrišćanski filozof i teolog čije je učenje bilo pod uticajem Platonovih ideja i neoplatonizma. On je zastupao progresivni tok istorije a problem

Razmirice i sukobi interesa među državama i narodima ne smiju se rješavati oružanim putem već kroz dijalog i objašnjavanje obostranih razloga i stavova, argumentovano u skladu sa istinom i pravdom, prema kojoj treba upravljati suprotna mišljenja i interese. Razmatrajući prava nacionalnih manjina i nacionalnih grupa Ivan XXIII konstatuje činjenicu, da je od XIX vijeka na ovamo narasla želja ljudi iste narodnosti da žive u jednoj državi – samostalnom i međunarodno prizatom subjektu. Međutim, kako to u praksi ne biva često, i kada se djelovi jednog naroda nađu unutar državnih granica drugog, javljaju se problemi, nesuglasice i mnoga mučna pitanja. Pravda zahtijeva da državna

filozofije istorije postavlja u djelu *O Božjoj državi* da razmatra smisao istorijskih zbivanja. Boga vidi kao uzrok i svrhu svih stvari, kao predobrog i sve-mogućeg, a prisutno zlo definiše kao nedostatak dobra. Avgustin smatra da se samo putem vjere može spoznati istina. Tragajući za spoznanjem nespoznatog Boga i duše izlaz iz sumnje nalazi u maksimi: *Credo ut intelligam* (Sumnjam, dakle jesam) koja mu pruža nadu i samoizvjesnost. Svoju eshatologiju izražava kroz konačnu pobjedu nebeske države kroz koju će biti dostignut cilj istorije u čijem će ostvarenju Hristova crkva imati vodeću ulogu. Njegovo shvatanje istorijskog procesa i društva nadilazi stoičko i metafizičko hrišćansko poimanje svijeta koje se baziralo na socijalnoj statici a odbacivalo istoriju kao takvu. Zastupnik je voluntarizma, da se volja pojavljuje kao bitna moć slobodna i nezavisna od racija, kao i teocentrističkog mišljenja prema kome je Bog odlukom sopstvene volje stvorio svijet. Ovog uticajnog hrišćanskog mislioca, koji je u početku bio učitelj retorike i gramatike, a kasnije pod uticajem manijehajstva zastupao neprestanu borbu dobra i zla, da bi na kraju prihvatio hrišćanstvo i bio njegov gorljivi zastupnik, sveštenik i episkop grada Hipona, i zapadna i istočna crkva slavi kao sveca. Njegova najznačajnija djela su: *Civitas dei* (Država božija), *De beata vita* (O blaženom životu), *Contra Academicos* (Protiv akademika), *De ordine* (O poretku) i dr. (prema: Uwe Birnstein, „Isusov pokret postaje državnom Crkvom“, „Stara crkva do 499.“ u: *Kronika kršćanstva, Mozaik knjiga, Zagreb 1998. 64 – 65.*)

uprava vodi računa o pripadnicima manjinskog naroda: njihovoj kulturi, duhovnosti, tradiciji, jeziku i ekonomskom razvitku. Papa upozorava da se teško protivi dužnostima pravde sve što se preduzima protiv nacionalnih manjina i na njihovu štetu. Naravno, dešava se da su ove manjine, zbog stvarnog položaja u kojem se nalaze, ili zbog negativnih iskustava iz prošlosti, nerijetko sklone da iznose svoj značaj i interese zanemarujući one vrijednosti i dobra koja su svojstvena svim ljudima. U tom slučaju ispada da bi opšte dobro trebalo biti podređeno samo njihovim partikularnim interesima i ciljevima, što ne pridonosi harmoniji i stabilnosti takvog društva. No, u skladu je sa razumom da pripadnici manjina priznaju pogodnosti koje su za njih nastale iz tih posebnih prilika i da, miješanjem i suživotom sa građanima koji pripadaju drugoj kulturi, usavršavaju svoju vlastitu i doprinose sveobuhvatnom razvoju sredine u kojoj žive. Nacionalne manjine ne smiju predstavljati prepreku razvitku države, čiji su ravnopravni građani, sijući razdore što uzrokuju nebrojene štete, već one treba da budu koristan dio društva i most saradnje sa susjedima ili državama čije je njihov matični narod većinski. Budući da se odnosi među državama i narodima trebaju zasnivati prema zahtjevima istine i pravde, svaka državna vlast dužna je da štiti opštenarodno dobro, koje se ne može odvojiti od dobra cijele međunarodne zajednice. Pravo je i dužnost država, upozorava papa, da žive u međusobnoj slozi i zajedništvu, što se postiže svestranom i višestrukom saradnjom na političkom, privrednom, kulturnom i svakom drugom planu, kako bi služilo dobru cjelokupne ljudske zajednice. Saradnja među narodima podstiče veću razmjenu dobara i kapitala, s tim koliko je moguće da „kapital traži rad, a ne rad kapital”.³⁴

³⁴ PiT 102, 184.

U enciklici se dalje razmatra pitanje političkih raseljenika i njihovih neotuđivih prava; izbjeglice ih nijesu mogle izgubiti zato što su morali napustiti svoje domove i ostati bez svog državljanstva. Bez obzira na sve nevolje koje su doživjeli, njih krasi dostojanstvo slobodne ličnosti, te im treba priznati i poštovati sva ljudska prava. Poučen iskustvom iz kubanske raketne krize, čijem je mirnom razrješenju dao nemjerljiv doprinos, Ivan XXIII je posvetio posebnu pažnju pitanju razoružanja u svijetu. On sa žaljenjem konstatuje činjenicu da u ekonomski najrazvijenijim i vojno najmoćnijim državama svijeta ne žale ulagati najveći dio duhovnih i materijalnih dobara u proizvodnju strahovitih ratnih oružja, zbog čega građani tih država moraju snositi nemale terete, dok nerazvijene države i siromašni narodi ostaju bez neophodne pomoći za svoj društveno-ekonomski razvoj.³⁵ Trka u naoružanju se opravdava tvrdnjom da se mir u svijetu može sačuvati jedino kroz ravnotežu vojne moći glavnih takmaca hladnoratovske međunarodne scene. To znači, ako jedna država proizvede razornije atomsko oružje, to drugima predstavlja povod i opravdanje da i one nastoje doći do oružja slične razorne moći, što im obezbjeđuje veću sigurnost. Takva psihoza proizvodi neprekidni strah i strijepnju diljem svijeta, a prisustvo razornog oružja ne samo da može dovesti do eskalacije sukoba sa nesagledivim posljedicama, nego nastavi li se sa riskantnim atomskim eksperimentima u ratne svrhe, postoji opravdana bojazan da se dovedu u opasnost razni oblici života na zemlji. U klimi hladnoratovske zategnutosti papa apeluje na vodeće sile suprostavljenih blokova, kao i na one što ih slijede, da preduzmu sve što je u njihovoj moći da se prevaziđe takvo stanje podjele, jer pravda, razum i svijest ljudskog dostojanstva uporno traže da se prekine trka u naoružanju. Papa zahtijeva da

³⁵ PiT 109, 185 - 186.

se ratna sredstva što ih posjeduju države obostrano i istovremeno smanjuju; da se atomsko oružje zabrani; da se napokon svi nagode o odgovarajućem razoružanju, koristeći uzajamnu garanciju.³⁶ Kao glavne preduslove za prestanak trke u naoružanju on vidi, uzajamno povjerenje i svijest koja mora da dopre do same duše, ne bi li se oružje potpuno uklonilo, i čovjek oslobodio strahova i tjeskoba ratne neminovnosti. A to iziskuje da se umjesto hladnoratovskog načela ravnoteže u naoružanju na kojem počiva svjetski mir, postavi sasvim drugo - koje se bazira na istini, pravdi, ljubavi i solidarnosti. Ivan XXIII zbog toga kaže da će se moliti i zaklinjati državnike da ulože maksimum napora u očuvanje mira, slobode i ljudskog dostojanstva da međusobne odnose uredi prema humanoj ravnoteži, koja počiva na uzajamnom povjerenju, iskrenim sporazumima i strogim ispunjenjem obaveza u međunarodnim odnosima. On posebno obraća pažnju na potrebe zemalja u razvoju, ponavljajući svoj stav koji je izložio u enciklici *Mater et Magistra*: da su ekonomski razvijene i bogate zemlje dužne da pomognu nerazvijenim ili manje razvijenim zemljama, kod kojih je ekonomski razvoj tek započeo a da, pri tom, poštuju njihovo dostojanstvo, suverenitet i društveno uređenje. Razvijene države su, kaže papa, dužne da to čine bez ikakvog nastojanja u pravcu dominacije i gospodarenja nad slabijima. Na kraju trećeg dijela enciklike papa izražava nadu da će narodi učiniti sve na uspostavljanju boljih međusobnih odnosa, zasnovanih na razumijevanju, a ne na ravnoteži straha. On priželjkuje da će ljudi otkriti istinske prirodne veze, što ih kao braću uzajamno združuju.³⁷

U četvrtom dijelu enciklike se konstatuje da je naučni i tehnički razvoj snažno djelovao na savremenog čovjeka, kao i da se

³⁶ PiT 112, 186.

³⁷ PiT 129, 189.

razmjena ideja, ljudi i dobara umnogostručila, što obavezuje sve narode na viši nivo saradnje i međusobnog udruživanja. Privrede uslovljavaju jedna drugu, što vodi stvaranju jedne globalne ekonomije, tako da je društveni razvoj, red, bezbjednost i mir bilo koje zemlje višestruko povezan sa stanjem u drugim zemljama. Enciklika uči da je blagostanje i uspon jedne države dijelom posljedica, a dijelom uzrok, blagostanja i uspona svih ostalih.³⁸

Papa ide korak dalje svojom tvrdnjom da u savremenim društvenim prilikama pravno uređenje država i nadležnost kojom raspolažu javne vlasti u mnogima od njih nijesu dorasli očuvanju i unapređenju čovječanskog dobra. Zbog toga bi trebalo, a što sam moralni poredak nalaže, da se ustanovi jedan sveobuhvatni javni autoritet.³⁹ Takva univerzalna vlast ne bi smjela biti nametnuta nikakvom vrstom sile, već stvorena zajedničkim sporazumom. Njeno funkcionisanje trebalo bi da bude iskreno, nepristrasno i efikasno, kako bi služila sveopštem dobru međunarodne zajednice. U protivnom, ako bi velike sile nametale taj opšti autoritet, postoji opravdana bojazan da bi on služio njihovim interesima i ciljevima. To bi svrhu i valjanost njegovog djelovanja svakako dovelo u pitanje. S druge strane, iako se države razlikuju po svom društveno – ekonomskom razvitku, veličini ili moći u naoružanju, svaka od njih želi da sačuva svoj suverenitet i ravnopravnost. Kada su im ove vrijednosti ugrožene one pružaju otpor vlasti koja im se silom nameće, a u čijem stvaranju same nijesu učestvovala ili joj se dobrovoljno povinovale. Papa Ivan XXIII opominje da se ne može suditi o opštem dobru naroda i države, ne povede li se računa o ličnosti pojedinca. Priznavanje, poštovanje i unapređivanje ljudskih prava i sloboda je veoma važan zadatak svjetskog javnog autoriteta, ističe papa. Odnosi ovog autoriteta prema javnim

³⁸ PiT 131, 190.

³⁹ PiT 137, 191.

vlastima pojedinih država trebaju da budu zasnovani na načelu supsidijarnosti,⁴⁰ analogno odnosu državnih vlasti u pojedinim državama prema njihovim građanima, porodicama i posrednim tijelima, uređeni prema tom načelu.⁴¹ Tijelo koje pošeđuje svjetsku nadležnost ne bi smjelo ograničavati niti prigrabiti za sebe one ingerencije koje imaju javne vlasti pojedinih država. Ivan XXIII je u OUN prepoznao važan subjekat u očuvanju i jačanju mira u svijetu.⁴² Zbog toga je posebno naglasio značaj Opšte povelje o pravima čovjeka iz 1948. godine, jer ona predstavlja krupan iskorak u uspostavljanju pravno-političkog uređenja međunarodne zajednice. Stavovi izneseni u enciklici usklađeni su sa načelima Povelje OUN. Pod pritiskom ratnih prijetnji papa je energično tražio da se nuklearno naoružanje stavi pod međunarodnu kontrolu a načelo ravnoteže snaga, svedeno na trku u naoružanju, zamijeni iskrenim dijalogom.

⁴⁰ *Subsidum* (lat.) - ispomoć, pripomoć. Čovjek je nosilac temeljnog društvenog života, pri čemu društvene strukture predstavljaju nužnu ispomoć.

⁴¹ PiT 140, 192.

⁴² Organizacija ujedinjenih nacija (OUN), osnovana je 26. juna 1945. Osnovni cilj ove međunarodne organizacije je da čuva i jača svjetski mir, te da podstiče prijateljske odnose među narodima i državama zasnovane na principima jednakosti, međusobnog razumijevanja, poštovanja i saradnje na svim poljima ljudske djelatnosti. Pri OUN djeluju predstavnici vlada raznih zemalja, kroz savjete čiji su članovi, kojima su povjereni važni zadaci na ekonomskom, kulturnom, društvenom, zdravstvenom i svakom drugom planu širom svijeta. Veliki doprinos poštovanju ljudskih prava i sloboda OUN je dala usvajanjem Opšte povelje o pravima čovjeka na generalnoj skupštini ove organizacije održanoj 10. decembra 1948. godine. U uvodnom dijelu Povelje istaknuto je da sve države i narodi trebaju aktivno raditi na istinskom priznanju i promovisanju svih oblika slobode i prava izloženih u daljem tekstu Povelje. Opširnije o tome: Rodoljub Etinski, *Međunarodno javno pravo*, Univerzitet u Novom Sadu - Pravni fakultet, Novi Sad 2002, 145-171.

U petom dijelu enciklike, pod naslovom „Pastirska upozorenja“, papa podstiče vjernike da aktivno uzmu učešće u upravljanju državom. On ih savjetuje da rade u interesu ne samo svoje zemlje, nego i cijelog ljudskog roda. Oni su ljudi i hrišćani koje vodi vjera i ljubav u javnom životu na društvenom, političkom i kulturnom planu. Dužni su da rade na izgradnji i razvoju svoje ličnosti, a pored toga se moraju i stručno osposobljavati u obavljanju profesionalnih poslova. Svaki posao traži cijelog čovjeka, prema tome: čovjek-hrišćanin u poslu koji obavlja vidi uzvišenu službu i dužnost, rukovođen uzvišenim duhovnim ciljevima i vrijednostima istine, poštenja, ljubavi i pravde, bez kojih rad čovjeka orobljava, degradira i pretvara u nijemo oruđe. Ivan XXIII konstatuje da je u zemljama sa bogatim duhovno-kulturnim hrišćanskim nasljeđem vidan prosperitet, i da su njihove javne institucije sposobne za ostvarivanje raznih ciljeva, ali su često „oskudno proniknute hrišćanskim pobudama i nadahnućem“.⁴³ Ima mnogo hrišćana na odgovornim mjestima ali, kao da je u njima došlo do rascjepa vjere i ovozemaljskog djelovanja. Taj dualizam potrebno je ukloniti da bi se stvorilo jedinstvo vjere, svijetla i hrišćanske ljubavi, kao pokretačke snage koja vodi boljem i humanijem društvu - naglašava papa. Uz to realistično primjećuje da je u praksi načela teško sprovesti, jer nije lako društveni život dovesti u sklad s objektivnim zahtjevima pravde i istine. To se ne može jednom zauvijek riješiti jer se prilike mijenjaju, proces traje, ali ne treba posustati. Ivan XXIII anticipira budućnost, prepoznaje znakove vremena, i uviđa da se svijet kreće novim putevima na kojima se rađaju brojne perspektive. On se dalje pita – zašto se ne upotrijebe značajna naučna i tehničko-tehnološka otkrića za dobrobit cijelog čovječanstva? Zar svi ne teže savršenijem društvenom poretku; koja to

⁴³ PiT 151, 194.

institucija ili pojedinac ne želi postići uspjeh i poboljšati uslove rada i života? Načela izložena u enciklici, objašnjava papa, imaju izvor u samoj prirodi, a počesto i u prirodnom pravu.⁴⁴

U priznavanju nekih načela prirodno-moralnog poretka slažu se svi ljudi, a u želji za blagostanjem i prosperitetom, sastaju se i vode dijalog ljudi svih vjera, kultura i ideologija. Na tim principima treba graditi odnose među ljudima, što vodi dobru i sreći cjelokupno čovječanstvo. Idejna, dogmatska, kulturna ili bilo koja druga različitost ne smije biti barijera konkretnoj slozi i saradnji među ljudima. U zajedničkim istinama – sloga; u idejama o kojima se slobodno raspravlja – sloboda; u životu i djelovanju – ljubav – pomalo kantovski zaključuje papa. On, takođe, preuzima temeljnu hrišćansku nauku primljenu od Hrista, kada razlikuje zabludu od onoga koji se u njoj nalazi.⁴⁵

Sasvim je ispravno razlikovati krive filozofske teorije o suštinskim pitanjima čovjeka (priroda, porijeklo, svrha života i sl.), od pokreta na političkom, ekonomskom ili kulturnom planu djelovanja. Dok konačne teoretske formulacije više ne podliježu promjeni, dotle se pokreti pod uticajem životne nužnosti razvijaju i prilagođavaju društveno-istorijskim prilikama. Iz tih pokreta koji su nastali pod uticajem krivih filozofija, ako su u skladu sa zahtjevima zdravog razuma i odgovaraju opravdanim čovjekovim težnjama, mogu nastati pozitivni i progresivni elementi, koji će uspješno i mudro upravljati konkretnim djelovanjem. Razboritost je vrлина koja se beskompromisno drži načela, ali ih mudro primjenjuje u promjenljivim prilikama mjesta i vremena.⁴⁶

Pored prirodnog prava mora se poštovati i socijalna doktrina crkve-ističe papa Ivan XXIII-er crkva kao „majka i učiteljica“,

⁴⁴ PiT 157, 196.

⁴⁵ Jordan Kuničić, *Idejni sadržaj enciklike „Mir na zemlji“*..., 21.

⁴⁶ Ibid.

ima pravo i obavezu da službeno posreduje kod svojih vjernika kada je riječ o praktičnoj primjeni vjerskih ili moralnih načela. Kako se iz prirodne nužde sve razvija postupno, tako se u institucijama koje čine ljudi ništa trajno i istinski vrijedno ne može postići ako se ne radi iznutra korak po korak. On se poziva na svog prijedhodnika Pia XII, koji se radnicima italijanskih biskupija u junu 1943. obratio sljedećim riječima: „Spas i pravda nijesu u revoluciji nego u sređenoj evoluciji, nasilje nikada nije činilo drugo, nego obaralo, a nikako podizalo; raspaljivalo strasti, a ne stišavalo ih; gomilalo mržnju i ruševine, a ne bratimilo zavađene; survalo je ljude i stranke u krutu nuždu da polagano, poslije bolnih iskustava, iznova grade na razvalinama što ih ostavi nesloga“.⁴⁷

I doista, kako primjećuje katolički sociolog Kuničić: „Priroda ne čini skokove – to je pravilo neprolazne mudrosti života“.⁴⁸ Postepenost je zakon života u svim njegovim manifestacijama. To znači da je evolucija ona stvaralačka snaga koja gradi, stvara, mijenja i vodi u progres. Veliki je zadatak pred ljudima da uspostave nove oblike odnosa u ljudskoj zajednici, počevši od onih između samih pojedinaca u društvu; između građana i njihovih država; između država u međunarodnim odnosima i, na kraju, između pojedinaca, porodica, posrednih tijela i pojedinih država s jedne strane, i cjelokupne međunarodne zajednice s druge strane. Od uspjeha ovih poduhvata zavisiće čvrstina prvog mira prema božanskom poretku stvarnosti. Pri tome ne treba zaboraviti da je mir prazna riječ ako nije zasnovan na istini, sazdan prema zahtjevima pravde, pokrenut i ispunjen ljubavlju a učvršćen radom u slobodi. Ivan XXIII ovđe primjenjuje

⁴⁷ PiT 162, 197; Obraćanje radnicima italijanskih biskupija (13. VI 1943.) AAS XXXV, 1943, 175.

⁴⁸ Jordan Kuničić, *Idejni sadržaj enciklike „Mir na zemlji“*..., 22.

staru definiciju još od Tome Akvinskog, prema kojoj je mir spojstvo u pravilnom poretku. Pod pravilnim poretkom se podrazumijeva neophodnost reda u mislima, željama, osjećajima i djelovanju, da bi potom nastupio potpuni i pravi mir, kao plod hrišćanske ljubavi koja širi slogu i jedinstvo.⁴⁹

Na osnovu izloženog idejnog sadržaja enciklike *Pacem in Terris* možemo zaključiti da papa Ivan XXIII ne prihvata ustaljenu tvrdnju, da međunarodni odnosi predstavljaju oblast ljudskog djelovanja u kojoj moralni zakon nema nikakvu važnost i uticaj. Nastala u vremenu krize, koja je prijetila ratnim sukobom dvaju ideološki suprotstavljenih blokova sa nesagledivim posljedicama, ova enciklika poziva na očuvanje trajnog i čvrstog mira u svijetu, koji zavisi od pravednog svjetskog poretka. Politički dijalog na državnom i međunarodnom nivou u službi je čovjeka i mira, samo ukoliko sve strane poštuju preuzete obaveze, smatra Ivan XXIII. U suprotnom, takav dijalog postaje jalov

⁴⁹ Ibid. Toma Akvinski (1225 – 1274), veliki dominikanski teolog rođen u Akvinu, na sredokreći puta između Rima i Napulja. Ovaj briljantni mislilac plemićkog porijekla završio je opšte obrazovne osnovne studije *artes liberales* u Napulju, đe se po završetku školovanja priključio redu propovjednika. Nakon studija u Parizu i Kelnu kod Alberta Velikog (poznatog njemačkog profesora teologije), 1252. počeo je da drži predavanja u studijskom dominikanskom centru u Parizu. Godine 1257. zajedno sa franjevačkim teologom Bonaventurom, primljen je u kolegijum pariškog univerziteta na kojem je ostao iz dva navrata do 1272. U međuvremenu je predavao u Rimu, u dominikanskim školama. Njegovo najpoznatije djelo je *Summa Theologiae* (Ukupni prikaz teologije), na kojoj je radio od 1266. do 1273. kada prekida rad na njenom trećem dijelu i povlači se u svoju monašku ćeliju. Umire 7. marta 1274. godine, u cisteritskoj opatiji Fosanova (*Fossanuova*) kod Napulja. Papa Ivan XXII ga je proglasio svecem 1323., a Pio V ga 1576. uzdiže u crkvenog učitelja. (prema: Joachim Maier, „Sačuvati i obnoviti vjeru, razvijeni kasni srednji vijek 1000 -1499“ u: *Kronika kršćanstva...*, 1998. 173.).

i beskoristan jer u njegov povoljan ishod svi prestaju vjerovati, pouzdavajući se u korištenje sile kao najsigurnijeg garanta rješavanja sporova na međunarodnoj sceni. Prema tome, međusobno povjerenje i iskrenost u namjerama aktera u međunarodnim odnosima predstavlja društveni značaj od temeljne važnosti. Uprkos hladnoratovskoj napetosti u svijetu i ratnim prijetnjama papa Ivan XXIII je anticipirao početak duhovne obnove kroz četiri temeljna preduslova za mir, koji ujedno predstavljaju suštinske potrebe ljudske duše, a to su: istina, pravda, ljubav i sloboda. Proročko je bilo i njegovo učenje o društvu koje je sve više bivalo globalno povezano. Ova enciklika je prvi službeni papski tekst posvećen ljudskim pravima koja se temelje na dostojanstvu čovjekove ličnosti, i predstavlja svojevrsnu poveľju prava čovjeka u kojoj se nabraja katalog istih.

Enciklika *Pacem in Terris* je imala širok odjek u svjetskoj javnosti. O njoj se raspravljalo u naučnoj i stručnoj literaturi, a u dnevnoj štampi i raznim časopisima uživala je veliki publicitet. U dijelu desničarskih glasila, enciklika je ocijenjena kao previše popustljiva, pa čak i sklona komunizmu, uz prigovore papi da favorizuje crveni prevrat.⁵⁰ Čak su neki išli dotle, kao na primjer milanski dnevnik *Corriere d'Informazione* u kojem je na satiričan način izmijenjen naslov enciklike u *Falcem in terris* (srp na zemlji), s očitom aluzijom na jedan od komunističkih simbola.⁵¹

Njemački demohrišćani su hladno i rezervisano primili papinu encikliku, a u konzervativnim medijima su skoro sa zaprepašćenjem komentarisali njene djelove. *New York Times* je ironično pisao o „utopijskim snovima“ Ivana XXIII, čiji su se prijedlozi i zahtjevi o razoružanju tumačili kao suprotstavljanje američkoj politici.⁵²

⁵⁰ Vjekoslav Cvrľje, *Vatikan u suvremenom svijetu...*, 96.

⁵¹ Ibid. Vidi takode: Christian Feldmann, n. dj, 180.

⁵² Ibid.

Italijanski desničarski listovi su okrivili papu za uspjeh komunista na parlamentarnim izborima 28. aprila 1963. na kojima su osvojili oko 7 miliona i 700 hiljada glasova, preko milion glasova više nego na prijedhodnim izborima; prigovarali su mu što nije odložio objavljivanje enciklike, i zbog susreta sa visokim uglednikom Centralnog komiteta KP SSSR Aleksejom Adžubejem, zetom sovjetskog lidera Nikite Hruščova i direktorom vladinog glasila *Izvestija*. Ivan XXIII je svojim kritičarima pastirski smireno, ali, isto tako, odlučno i jasno, poručio da se njegovo poslanstvo ne može podrediti političkim uslovima Italije.⁵³

Papi se dalje zamjeralo zbog diskontinuiteta vaticanske politike koja je za vrijeme pontifikata njegovog prethodnika Pia XII bila naglašeno antikomunistički obojena, kada je papstvo imalo ulogu predstraže hrišćanskog atlantizma. Zbog toga se enciklika *Pacem in Terris* kod mnogih doživljavala kao duhovni antipod podmornice „Polaris“ u atlantskom kišobranu Zapada.⁵⁴

Džon Meken, šef tajne obavještajne službe SAD, u prisustvu američkog monisinjora Martina O’Konora je 1. maja 1963. posjetio Svetu Stolicu sa namjerom da upozori papu na navodnu diplomatsku lukavost i prevrtljivost šefa Kremlja i italijanskih komunista.⁵⁵ „Ne uznemiravaju me nekontrolisane glasine koje možda pokušavaju uznemiriti crkvene ljude ... ja

⁵³ Italijanski komunisti su u svojoj predizbornoj kampanji koristili izvode i djelove iz enciklike, koja je tada bila aktuelnija u krugu siromašnog radništva nego u crkvama i vaticanskim palatama. Nezadovoljstvo koje je izazvao sadržaj enciklike išlo je čak dotle da su ga u rimskim krugovima počeli nazivati kriptokomunistom. Vjekoslav Cvrle, *Vatikan u suvremenom svijetu...*, 96.

⁵⁴ Ibid. 96-97.

⁵⁵ Christian Feldmann, n. dj., 181.

blagosiljam sve narode i nijednome ne uskraćujem povjerenje ... ako bih pripisao zlu namjeru jednoj ili drugoj strani, zatvorio bih vrata dijaloga“, izjavio je nakon njihove posjete Ivan XXIII.⁵⁶

Tadašnji predsjednik SAD Džon Kenedi je, preko bostonskog nadbiskupa Ričarda Džejmsa Kačinga, izrazio žaljenje zbog neprimjerenih komentara u nekim američkim listovima na račun pape Ivana. Sovjetska agencija TASS je posvetila posebnu pažnju papinoj enciklici, opširno objavivši njen sadržaj. Ideje i načela o miroljubivoj konvivenciji i sveopštem progresu čovječanstva, koje je Ivan XXIII izložio u svojoj znamenitoj enciklici, pozdravili su ljudi različitih političkih, kulturnih i ideoloških opredjeljenja. Ona je postala aktuelna tema na raznim simpozijima i međunarodnim skupovima eminentnih intelektualaca, diplomata, političara i drugih značajanih ličnosti iz čitavog svijeta. Na inicijativu Centra za izučavanje demokratskih institucija sa sjedištem u Santa Barbari, u Ženevi je od 28. do 31. maja 1967. godine održano zasijedanje na temu o koegzistenciji pod radnim naslovom *Pacem in Terris II*, kojoj su prisustvovali državnici i intelektualci iz SAD, Latinske Amerike, Azije, zapadne i istočne Evrope i Bliskog istoka. Iako su bili pozvani, predstavnici Narodne republike Kine nijesu prisustvovali ženevskom zasijedanju. SFRJ su predstavljali dr Vladimir Bakarić i Vida Tomšič. Zaključci ovog susreta su se odnosili na: potrebu jačanja uloge OUN u krizom zahvaćenim područjima jugoistočne Azije i rat u Vijetnamu, pomoć nerazvijenim zemljama, sprečavanje upotrebe vojne sile prilikom rješavanja sporova između naroda i država, stvaranje

⁵⁶ Loris F. Capovilla, *Giovanni XXIII*, Roma 1970, 461.

fonda od izdataka za naoružanje prema ideji pape Ivana XXIII i miroljubivu koegzistenciju koja vodi zajedničkom dobru i opštem blagostanju.⁵⁷

Na kraju je prikladno zaključiti da enciklika *Pacem in Terris* afirmiše apsolutne vrijednosti čovjeka i neprikosnoveni dostojanstvo njegove ličnosti, ukazujući na pogubnost i posljedice izazvane nerazumnom politikom sile i ratnih sukoba. Sa njom ljudska prava postaju nezaobilazni dio doktrine Rimokatoličke crkve, čiji se sadržaj u suštini slaže sa Poveljom Ujedinjenih nacija. Papa je ovu Povelju iz 1948., kao i Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda donesenu 1950., smatrao jednim od „znakova novog vremena“ i najvažnijim dokumentima te organizacije. On, štaviše, Povelju vidi kao prvi korak u pravcu uspostavljanja nekog oblika pravno – političkog uređenja međunarodne zajednice. Ivan XXIII vjeruje u pravdu i mir, odbacujući svaku pomisao o svrsishodnosti rata. Njegov stav se najpreciznije može izraziti kroz maksimu *non sunt facienda mala ut evenient bona* (ne smije se činiti zlo, da bi se postiglo dobro). U svojoj enciklici, takođe, afirmiše slobodu savjesti; priznaje načelnu mogućnost da ostali vjernici van hrišćanskih okvira ili, pak, ateisti ili agnosticci, djeluju u skladu sa svojom savješću i prirodnim zakonom u službi mira na zemlji. Pri tome naročito ističe načela suživota i međusobnog razumijevanja, koja u hrišćanskoj poruci nalaze svoj životni *credo*. Papin u principu pozitivan stav, prema progresu i savremenom svijetu, nužno je pokrenuo unutrašnje crkvene reforme kroz koje ona postaje *Ecclesia semper reformata* tražeći stalnu obnovu u svome djelovanju i doktrini u skladu s evanđeljem.

⁵⁷ Vjekoslav Cvrle, *Vatikan u suvremenom svijetu...*, 97-98.

Njeno gotovo dvomilenijumsko trajanje pokazuje vitalnost i snagu koju je crpila iz svoje specifične misije i transcidentalnosti. Crkva je odnjegovala značajan broj ljudi posvećenih svom uzvišenom cilju među kojima nesumnjivo istaknuto mjesto pripada papi Ivanu XXIII, koji je svojim *aggiornamento* dao početni impuls za otpočinjanje procesa s vlastitom dinamikom, koji i danas traje unutar velikog tijela Katoličke crkve i njenih vjernika širom svijeta.